

ivn KARWIJ

IVN Oost-Veluwezoo | Winter 2024 | 49e jaargang nr. 4

Alruin

**pagina
5**

**Bekend of
onbekend?**

**pagina
9**

**Druk op de
natuur**

**pagina
11**

Beeldpoëzie

**pagina
16**

Bij ons ben je op het juiste adres voor Fairtrade artikelen en (h)eerlijke foodproducten. Alles gemaakt met respect voor mens en milieu. Elk produkt met een eigen FAIRHAAL. Een feestje om te geven en om te ontvangen. Loop eens binnen en laat je verrassen.

Wereldwijd van betekenis zijn, dichtbij huis
www.dewereldwinkels.nl

EETERIJ de Jutberg

Natuurlijk smakelijk!

Bij Eeterij de Jutberg is het sfeervol genieten van een lunch of diner. Onze gerechten worden "natuurlijk" bereid met verse kruiden uit eigen tuin. Ook met kinderen kunt u bij ons prima terecht. Voor en na het eten kunnen zij lekker uitrusten in de speeltuin of op het springkussen. Bij Eeterij de Jutberg kunt u ook nog heerlijk nagenieten van een lange wandeling of fietstocht door het nationaalpark De Veluwezoom.

Voor meer informatie: www.eeterijdejutberg.nl

**Computers
op maat
Onderhoud
Netwerken
Reparatie
Supplies**

Emmastraat 29 • 6881 SN Velp • (026) 3640641
Internet: www.ictvisie.eu

Sinds 1980 Hoveniers met Passie!

⇒ Beleef
⇒ Geniet
⇒ Ontspan

gebr. RIJNEVELD b.v.
**tuin- terreinverzorging
en bestratingen**

► Advies en ontwerp
► Tuinaanleg
► Onderhoud

Spankeren 0313-427288
www.rijneveld.nl

4	Van het bestuur - Redactioneel	14	Gewenste exoot - Gif in vogelvoer
5	Alruin	15	Cursussen Diersporen & Mijn Veluwezoom
6	Rondje Jufferswaard	16	Beeldpoëzie
8	In herinnering	17	Oefenterrein in natuurgebied?
9	Bekend of onbekend?	18	Stem van de natuur
11	Druk op de natuur	19	Van de slak, de klapper en de wolf
13	Natuurlijk verhaal: De patat-raaf	22	Wolf op de Veluwezoom
		24	Excursies en activiteiten december - maart

**Kopij voor het volgende nummer
vóór 15 februari 2025 mailen naar
redactiekarwij@ivnoostveluwezoom.nl**

KARWIJ verschijnt in maart, juni, september en december.
Artikelen overnemen mag, mits met bronvermelding en onze instemming.
De inhoud weerspiegelt niet altijd de opinie of opvatting van de redactie.
Wilt u KARWIJ alleen digitaal ontvangen? Stuur dan een mailtje naar de penningmeester.

Redactie KARWIJ

Jeroen Boland, Peter Sinon, (vacature)
Correcties - Anne Sleenboom
Vormgeving - Bart Riggeling

Aan dit nummer werkten mee

Anja van den Dam, Anne Jansen, Anton Logemann, Jannie de Jong, Jeanet van den Barg, Sjaak de Ligt, Walter de Wit, Willem Cramer, werkgroep Diersporen en werkgroep Duurzame Veluwezoom

Foto omslag Bosuil op Beekhuizen – Maaike Dijkstra

Leden- en donateursadministratie

Lidmaatschap minimaal €25 per jaar
Donatie minimaal €15 per jaar
IBAN NL92 INGB 0001 4172 80 t.n.v.
IVN Oost-Veluwezoom o.v.v. naam lid/donateur
Schriftelijk: penningmeester IVN-OV,
Schelfhoutlaan 3 6891 EG Rozendaal
of penningmeester@ivnoostveluwezoom.nl

Bestuur

Voorzitter - Anton Logemann
Secretaris - Jeannette Heinsbroek
Penningmeester - Ruud van de Garde
Publieksactiviteiten - Jeanet van den Barg
Communicatie – Resie Oude Luttikhuis

Secretariaat bestuur

secretaris@ivnoostveluwezoom.nl

Postadres en locatie voor cursussen en bijspijkeren

(tenzij anders vermeld):
De Klaproos
Korenbloemstraat 21
6991 VN Rheden

Opzeggen als lid? Schriftelijk 1 maand voor datum lidmaatschap o.v.v. lidnummer (zie adresprint achterkaft)
Opzeggen als donateur? Schriftelijk vóór 1 dec.

Drukker Editoo B.V. Veenendaal

Van het bestuur: kennismaking met de Penningmeester

Als deze KARWIJ verschijnt, is het al bijna kerst en heeft de ledenvergadering inmiddels ingestemd met mijn benoeming als bestuurslid en penningmeester van IVN Oost-Veluwezooom als opvolger van Willem Cramer.

De hoogste tijd om mijzelf even voor te stellen.

Mijn naam is Ruud van de Garde, 57 jaar, woonachtig in Rozendaal en getrouwd met Wenneke. Vanaf 2011 ben ik zelfstandig ondernemer en heb rollen als interim-manager afgewisseld met de rol van deeltijd docent in de avonduren op de HAN.

Gevarieerd

We zijn blij dat we weer een goed gevuld blad mogen aanbieden. Met actualiteit, achtergrond en educatie. En gevarieerd! Na een rustige zomer was het fijn om te merken dat leden en werkgroepen ons weer bestookten met mededelingen en achtergronden. Want daarvoor is de KARWIJ bedoeld, ook in 2025.

In 2025 organiseert de afdeling maar liefst 29 publieksactiviteiten en diverse cursussen en avonden om (gidsen) kennis bij te spijkeren. De agenda vermeldt wat er komend kwartaal voorbijkomt. Lees daarom vooral verder op de website, en meld je zo nodig online aan voor die ene cursus of bijeenkomst.

We verwelkomen in deze editie *Beeldpoëzie*. Een combinatie van de concrete afbeelding van een stukje natuur uit onze omgeving en de meer abstracte verwondering daarbij. Net als *Natuurlijke verhalen* een plek voor persoonlijke beleving en impressies.

Omdat onze beide dochters inmiddels studeren en niet langer thuis wonen, is er meer tijd om aan mijn liefde voor de natuur te besteden.

Bovenaan mijn liefde voor de natuur staan vogels; ook wilde planten vind ik erg interessant. Met name de lente en de herfst zijn mijn favoriete seizoenen omdat het in de lente altijd weer genieten is van de vele vogels, die na een trek van vele duizenden kilometers toch weer hun broedplek van het vorige jaar weten te vinden. De herfst met zijn kleuren, de trompetterende kraanvogels, de overvliegende koperwieken: het is en blijft genieten.

Ook lees ik veel over de grote thema's van dit moment: we kunnen op ons kleine postzegeltje Nederland niet langer alle activiteiten en functies meer uitoefenen zoals we dat decennialang wel hebben gedaan. We zien en ervaren steeds duidelijker welke negatieve gevolgen dat heeft voor de luchtkwaliteit, de biodiversiteit en ons klimaat.

Ik lever graag mijn bijdrage aan het bestuur en een aantal buitenactiviteiten van onze vereniging.

Ruud van de Garde

De afdeling bestaat al 50-plus jaar, in 2025 wordt ook KARWIJ een vijftiger. We zijn blij dat het gedrukte blad, ook naast online kanalen, nog steeds bestaansgrond heeft. Het is goed om daaraan te blijven bouwen én vernieuwen.

Bij de het samenstellen van dit nummer is Anne Jansen aangeschoven bij de redactie. Wellicht gaat zij komend jaar aansluiten in de 'vaste formatie'. Een welkome versterking!

De redactie wenst alle lezers een educatief, groen en natuurrijk 2025!

Alruin – *Mandragora officinarum* – mandrake

In *Zie Zoo*, het blad voor abonneementhouders van Burgers' Zoo, las ik onlangs de aankondiging van een tot de verbeelding sprekend evenement: *fabelwezens*. Tijdens een bezoek aan de dierentuin kun je onderweg o.a. een feniks, centaur, het monster van Loch Ness, een indrukwekkende yeti en een mandragora, oftewel de alruin, ontmoeten. 'Levensgrote' figuren die kunnen bewegen en soms geluiden maken.

Alruinmanneltje in Burgers' Zoo

Dit was de alruin, ook *Mandragora* genoemd, de naam alleen al vond ik fascinerend. Het blijkt een plant uit mysterieuze verhalen te zijn. Vanwege zijn magische krachten wordt de plant ook wel 'heksenplant' genoemd.

Alruin - bloeiwijze en botanische tekening

De alruin komt voor in de Harry Potter-verhalen en in een scene van de film *Pan's labyrinth*. Ook in de fantasievolle Ollie B. Bommel-verhalen van Marten Toonder komt de alruin voor en houdt het onbetrouwbare wezen Hocus Pas zich met de plant bezig.

In het Bommelllexicon staat de volgende tekst:
Alruinwortel - Germaans: alruna, waarin het woord 'elf' en 'rune' zit. Alrune is degene die het geheime schrift van de elfen kent. Aan de alruinwortel werd magische kracht toegekend. De magie zou worden versterkt doordat de wortel de vorm van een verschrikt mannetje heeft. Gedacht werd dat het worteltje gegroeid was onder de galg uit het zaad van de gehangene.

De magister Hocus Pas heeft een handeltje in alruinwortels, maar zoekt nieuwe wegen om zijn kwaadaardige macht te vergroten: "Men moet met zijn tijd meegaan," lispelde hij bij zichzelf, "dan is er toch nog veel te bereiken. De markt voor alruinwortels en pentagrammen is aan het verlopen, maar hier ligt een nieuw terrein braak. Reiservaringen!"

De alruin komt zowel in de folklore als in de religieuze en medicinale geschiedenis voor. Het Oude Testament staat vol met verwijzingen naar medicijnen uit de natuur, zoals alruinwortel, kaneel, wierook en duivelsdrek (*Ferula assafoetida*). Volgens de signatuurleer* zorgde God voor een natuurlijk geneesmiddel bij elke kwaal. Dat geneesmiddel kreeg de vorm van de kwaal waar het voor bedoeld was. De alruinwortel had de vorm van een mens en zou daarom die vorm kunnen genezen, bijvoorbeeld van onvruchtbaarheid.

Van oorsprong komt de alruin voor in het Middellandse Zeegebied. Het is een vaste, rozetvormende plant die ook in ons klimaat gedijt. In het voorjaar verschijnen paarse bloemen die naderhand groene tot gele bessen vormen. In de zomer trekt de plant zich wat terug.

De hele plant is giftig, vooral de wortel. De alruin behoort tot de (zeer giftige) nachtschadefamilie (*Solanaceae*) waar ook de aardappel toe behoort.

De bewuste alruin in de IVN-tuin is inmiddels al lang verdwenen. Daarna ben ik hem niet meer tegen gekomen, behalve dan in de dierentuin. Mooi, dat ik de echte alruin met zijn mysterieuze geschiedenis destijds heb gezien.

* De signatuurleer is een niet-wetenschappelijke theorie die inhoudt dat uiterlijke kenmerken van planten die overeenkomsten vertonen met delen van het menselijk lichaam, aanwijzingen geven over de delen van het menselijk lichaam waarvoor deze gebruikt kunnen worden.

*Tekst: Jannie de Jong
Beeld auteur, Pixabay*

Rondje Jufferswaard

Een ledenuitje op en aan het water

Op een zonovergoten 21e september gingen zo'n dertig leden van onze vereniging een dagje op stap naar Renkum en Wageningen. Op deze eerste herfstdag deed het weer goed zijn best! Jeanet organiseerde mee, was erbij en vertelt erover.

Om 11 uur verzamelden we ons op de kade in Wageningen om met safarischip *De Blauwe Bever* het ruime sop van de Nederrijn te kiezen. De Blauwe Bever wordt sinds 2017 geëxploiteerd door Stichting Rijnsoeverwaarden. De stichting en het schip worden gerund door vrijwilligers. Zij zorgen, middels vaartochten, voor het behoud van de natuurbeleving op de Nederrijn en de Lek en in de aangrenzende natuurgebieden en cultuurhistorische monumenten.

De Blauwe Bever is een voormalig Oost-Duits patrouilleschip uit de jaren '50 van de vorige eeuw. Na deze functie is het omgebouwd tot safarischip: het open, overdekte bovendeck is hoog genoeg om over de zomerkades te kunnen kijken. Het schip wordt in het water op zijn plaats gehouden door twee spudpalen: dikke palen die het schip tot in de rivierbodem kan laten zakken. Door deze palen en een geringe diepgang kan dit schip tot vlakbij de oever varen, zodat de passagiers makkelijk en veilig van boord kunnen.

Safariboot de Blauwe Bever, druk bezet

Op riviarsafari

De kapitein op deze tour is Jurjen, hij wordt bijgestaan door zijn bemanning, die bij het inschepen verrekijkers uitdeelt. Langs de zuidoever van de Nederrijn is het land vlak, maar aan de andere kant zien we de stuwwal van Doorwerth tot Arnhem. De beken stromen vanaf deze stuwwal de Nederrijn in. Ter hoogte van papierfabriek Parenco is een vistrap aangelegd. Zo maakt de Heelsumse beek een verbinding met de rivier.

De gidsen Marga en Gerda van IVN Zuidwest-Veluwezoon varen mee en vertellen onderweg over de geschiedenis van de Rijn en de omgeving.

Onder het genot van een kopje koffie of thee met een

heerlijk plakje cake van 'onze' Arlette varen we richting de Jufferswaard. Dit natuurgebied van 31 hectare ligt in de uiterwaard langs de Nederrijn tussen het fabrieksterrein van Parenco en de Rijnbrug bij Heteren. Het is onderdeel van Natura 2000-gebied Rijntakken.

De naam 'Jufferswaard' wordt in 1372 genoemd als hertogin Mechteld van Gelre deze *Jonckfrouwenweert* in leen uitgeeft. Door de Jufferswaard loopt de oude weg van Renkum naar Kasteel Doorwerth. De weg werd ook gebruikt als kerkweg, als veerweg en als weg naar de gerechtsplaats met galg op de Noordberg. Deze galg van de heerlijkheid Doorwerth was destijds goed zichtbaar op de kale kaap van deze heuvel.

Na het aanleggen van het schip hebben we keuze uit twee routes: een lage bekenroute en een hoge route. Ik volg de hoge route. Onderweg is er uitleg over de hagen, broodnodig voor de biodiversiteit in dit gebied. We zien veel groot springzaad, een invasieve exoot, waarvan zowel de bloemen als de zaden eetbaar zijn. We zien gelukkig ook veel inheemse flora en fauna. Kattendoorn, harig wilgenroosje, boterbloem - genoeg te zien. Ook veel watervogels in de vele plas- sen; eenden, meerkoeten, zwanen, reigers. Libellen zijn in groten getale actief.

De route voert de heuvel op, tot aan het punt waar de galg ooit stond. Nu gelukkig alleen nog een mooi uitzichtpunt over de uiterwaard aan de overkant. De Noordberg, waar we nu op staan, is geen onderdeel van de stuwwal maar een hoge rand van een *sandr*. Deze uitspoelwaaier is ontstaan achter een stuwwal en is gevormd door zand en grind dat met het smeltwater van het landijs meegevoerd werd.

Zicht op de Rijn vanaf de Noordberg

We zien de kerk van Randwijk, de 'Peperbus' in Heteren en de Rijnbrug bij Rhenen, die de grens van dit gebied aangeeft.

De lage bekenroute

De andere groep blijft wat meer aan de rand van de Nederrijn en loopt langs de lagere delen en de Heelsumse beek. Deze ontspringt in de stuwwal en stroomt via de eerder genoemde vistrap in de Nederrijn. Door afgraven van klei in de uiterwaard zijn er plassen ontstaan. Deze plassen dreigden te verdrogen maar worden nu gevoed vanuit de beek.

Monding van de Heelsumse beek in de Rijn

Vissen in de Heelsumse beek

Aan de nieuwe monding van de Heelsumse beek op het terrein van Parenco is een vistrap gebouwd zodat de vissen uit de Rijn omhoog kunnen zwemmen naar de beek om daar te paaien. Het gaat onder andere om de beekforel, de rivierprik en de winde.

Overall langs de beek en de plas zijn bevers actief. De afgegraven klei werd gebruikt om stenen van te bakken. In de uiterwaard hebben meer steenfabrieken gestaan. In de Jufferswaard is nog een 45 meter hoge schoorsteen te zien. Het is het laatste overblijfsel van de vier steenfabrieken die ooit in Renkum stonden. Hij hoorde bij de steenfabriek van Ariens en wordt in de volksmond *Pilo* genoemd.

Het lijkt mij voor de gidsen een hele uitdaging om een groep IVN'ers te gidsen! We waaieren uit over het landschap en iedereen ziet van alles wat gedeeld wordt. Maar gelukkig arriveert de hele groep weer bij de boot en op de terugweg genieten we weer van het uitzicht, het lekkere weer en een heerlijke lunch.

Na aankomst op de kade vervolgen we ons uitje in het Arboretum de Dreijen en de aangrenzende beeldengalerij Het Depot.

Bijpraten, uitkijken en bestuderen

Beeldentuin

Het Arboretum werd in 1895 aangelegd als schooltuin bij de Rijkstuinbouwschool door Leonard Springer. Hij liet zich inspireren door de Engelse landschapsarchitectuur. Na de Tweede Wereldoorlog is het arboretum aangekocht door de universiteit, die de tuin benutte voor onderwijs en wetenschap. In de tuin is onder meer een *pinetum* ofwel naaldbomenvak, maar ook vijvers, een rotstuin en veel andere mooie elementen. Ook staan enkele beelden van Het Depot in de tuin. Een heerlijke plek om te wandelen.

Het Depot is de beeldengalerij naast het Arboretum. Deze herbergt vele moderne beelden. Het bijzondere hiervan is dat je de meeste beelden ook mag aanraken. Het Depot is gehuisvest in de voormalige bibliotheek, diverse laboratoria en het Botanisch Centrum van de universiteit. Deze gebouwen zijn ontworpen door Rijksbouwmeester G.C. Bremer. Toen in 2011 de universiteit het gebouw verliet, leek het er even op dat het complex gesloopt zou worden. Beeldengalerij Het Depot stak hier gelukkig een stokje voor. Bij de renovatie in 2010-2012 werden de gebouwen aangepast aan hun nieuwe functie.

Maar voor wie meer zin heeft in een kop koffie of iets kouds: er is ook een heerlijk terras in Het Depot, dat uitkijkt over de tuin. Voor ons was het een heerlijke manier om deze mooie dag af te sluiten. We kunnen terugkijken op een zeer geslaagd ledenuitje met een gevarieerde inhoud, een gezellige sfeer en - niet onbelangrijk - heerlijk weer. En voor wie niet in de gelegenheid was dit jaar aan te sluiten: hopelijk tot een volgende keer!

Tekst Jeanet van den Barg

Beeld Carola van de Poel

Meer lezen of beleven? renkumsbeekdal.nl
deblauwebever.nl heelsumsbeekdal.nl
hetdepot.nl/arboretumdedreijen

In herinnering - Marleen Houben

IVN'ster Marleen Houben is op maandag 7 oktober op 75-jarige leeftijd overleden. Daarmee hebben we afscheid moeten nemen van een actief en betrokken lid van onze afdeling. Marleen was sinds 2011 lid van de afdeling Oost-Veluwezoo. Samen met haar partner Corlène volgde zij in 2013-'14 de gidsencursus. Met het diploma van deze cursus op zak is Marleen daarna op verschillende plekken actief geworden binnen de afdeling. Zo werd ze bij de publiekswandelingen op maandagmorgen een van de vaste gidsen. Bij de wandeling op landgoed Larenstein was ze vaak de eerste gids. Ook bij de publiekswandelingen op zondag was Marleen regelmatig een van de gidsen. Vanwege haar onderwijsverleden - Marleen gaf jarenlang les op een MBO - stelde zij samen met andere IVN'ers een advies op hoe het scholenwerk een impuls kon krijgen. Dat betekende dat voor het scholenwerk de vraag van de school centraal staat en niet het lesaanbod dat de werkgroep op de plank had liggen. Dit betekende in de praktijk dat de vele aanwezige mappen en leskisten min of meer aan de kant werden geschoven. Marleen was ook op andere plekken in de afdeling actief. Ze heeft niet alleen haar handen uit de mouwen gestoken in de IVN-tuin, ze was mentor bij de gidsenopleiding en ook bij de redactie van Karwij. Jarenlang was zij de pietje-precies van de redactie. Ze fungeerde als corrector van de teksten voordat het blad naar de drukker ging. Enkele jaren geleden was Marleen gedwongen om een stapje terug te doen. Haar gezondheid liet haar in de steek. Desondanks heeft ze het door wilskracht en daadkracht nog lange tijd volgehouden. Afgelopen zomer werd echter steeds duidelijker dat haar gevecht tegen kanker een ongelijke strijd is. Om die reden heeft ze afgelopen weken afscheid genomen van haar naasten en van de dingen waar ze vrolijk van werd. Een laatste tocht over de Posbank mocht daarbij niet ontbreken, het gaf aan dat haar liefde voor de natuur bij haar diep zat.

Anton Logemann

Bekend of onbekend?

Deze keer een tweetal bekende onbekenden, namelijk het papiervisje en het zilvertisje. Iedereen heeft wel eens van ze gehoord, en ze worden vaak met elkaar verward, maar wat weet je er eigenlijk van?

Op internet krijg je vooral heel veel informatie over hoe je ze moet bestrijden. Echte informatie over hun leefwijze is veel moeilijker te vinden, terwijl dat best wel interessant is. Ze zitten bij veel mensen in huis, soms tot grote ergernis, maar vaak hebben mensen er nauwelijks last van en laten ze dan ook met rust.

Papiervisjes (*Ctenolepisma longicaudata*) en Zilvervisjes (*Lepisma saccharina*), ook wel suikergast genoemd, behoren tot de zogenaamde oer insecten. Dat is de oudste, vleugelloze, insectengroep. Het zilvertisje is wat kleiner dan het papiervisje en meestal zwart. Het papiervisje is glanzend grijs met drie paar lichtgele pootjes en heeft veel langere sprieten.

Zilvervisjes hebben een duidelijke voorkeur voor vochtige ruimtes. Je vindt ze dan ook vaak in afvoerleidingen, aanrechtkastjes en badkamers. Zilvervisjes eten vooral zetmeel en suikers. Papiervisjes houden meer van warm en droog. Ze eten ook zetmeel en suikers, maar hebben hun naam te danken aan het feit dat ze papiervezels eten maar ook papier met lijmsorten als behangplaksel. Ze zijn daarmee veel schadelijker dan de zilvertisjes, ze kunnen hele boeken 'wegvreten'.

De belangrijkste reden voor toename van zilvertisjes is het gebruik van laminaat of parket met platte plinten. De platte plinten sluiten namelijk niet goed aan bij de muur en een loslatende plakstrip doet de rest. Zo ontstaat een gunstige verblijfplaats, waar ze zich ook gemakkelijk voortplanten. Er kunnen wel tien zilvertisjes per meter plint aanwezig zijn.

Ctenolepisma longicaudata: papiervisje

De beestjes zijn allebei actief in het donker. Is je 's avonds plotseling het licht aandoet, kun je ze als een klein slangetje zien wegschieten. De voortplan-

ting van beide soorten gaat als volgt: het mannetje laat een soort spermacapsule achter in bijv. een spleet, die het vrouwtje met biochemische signalen heeft aangegeven. Waarna het vrouwtje de capsule opneemt. Vrouwelijke 'visjes' leggen ongeveer honderd eitjes in hun leven. De eitjes zijn rond, wit en ongeveer 1 mm groot en worden in groepen tot maximaal drie tegelijk gelegd. Deze eitjes komen uit in zes weken. Kleine 'visjes' zien er hetzelfde uit als volwassen, alleen zijn ze nog wit van kleur. In vier tot zes weken krijgen ze de volwassen kleur. Ze zijn geslachtsrijp in drie tot vierentwintig maanden. Volwassen 'visjes' kunnen twee tot acht jaar oud worden. Ze blijven hun hele leven vervellen, wat uitzonderlijk is bij insecten.

Heb je ze in huis, probeer ze dan te bestrijden door voor een schoon huis te zorgen, te ventileren, boeken en papieren te beschermen door ze tijdelijk in plastic boxen te bewaren en de temperatuur zo laag mogelijk te houden. Bedenk dat zij de oervorm van onze huidige insecten zijn en denk niet 'bah, wat vies', om ze vervolgens gedachteloos dood te slaan.

Tekst: Anne Jansen

Beeld: Christian Fischer, Bj Schoenmakers - [wikimedia commons](#)

Geïnspireerd door een artikel in Natuurklanken 2-2024, het blad van KNNV-afdeling Epe-Heerde

Toenemende druk op de natuur

Hoe is het met de natuur gesteld?

Hoe zou u die vraag beantwoorden? Het is een onderwerp waar veel verschillende visies op bestaan, en waarbij soms ook emotie een rol speelt. Op 21 oktober jl. was de staat van de natuur onderwerp van een lezing van Karin Wopereis, ecologe van de gemeente Rheden. Ruim 20 belangstellenden waren aanwezig in de Klaproos om naar haar verhaal te luisteren.

Uiterekend op 21 oktober was ook de opening van de biodiversiteitsconferentie van de Verenigde Naties in Colombia. Nederland was één van de afwezigen daar, ondanks het feit dat Nederland 'het slechtste jongetje van de klas' is waar het gaat om verlies van biodiversiteit. Dit wijst al naar het antwoord op de vraag die Karin stelde in de titel van haar lezing.

Wat is natuur eigenlijk?

Is natuur 'iets dat helemaal niet door mensen is aangeraakt', 'iets dat overal aanwezig is' OF zijn mensen juist ook onderdeel van de natuur. Het biodiversiteitsbeleid van de gemeente is gebaseerd op dit laatste uitgangspunt.

De natuur is keihard, maar wij mensen zijn ook keihard voor de natuur. Er is over de eeuwen en jaren heen heel veel natuur verloren gegaan, zowel in areaal als diversiteit. Inmiddels zijn we beland in een biodiversiteitscrisis. Daarom is het VN biodiversiteitsverdrag ook zo belangrijk.

Karin ging uitgebreid in op de factoren die een negatief effect hebben op de natuur, met specifiek aandacht voor de Rhedense natuur.

Druk op de natuur: de ver- thema's

Verdroging: Vooral als gevolg van het aanpassen van het watersysteem aan de eisen die het grondgebruik stelt (landbouw, woningbouw) is Nederland de laatste 50 jaar veel droger geworden. Vooral op de hogere zandgronden en in kwetsbare beek- en vensystemen is sprake van onherstelbare schade met als gevolg bomensterfte en sterke teruggang van bepaalde vissoorten.

Verzuring en Vermesting: met name ammoniak vanuit de landbouw en stikstofoxiden van verkeer en industrie zijn hiervoor verantwoordelijk. Vrijwel de hele Veluwe ontvangt te veel, vaak veel te veel, stikstof. Dit is te zien in onderstaand plaatje.

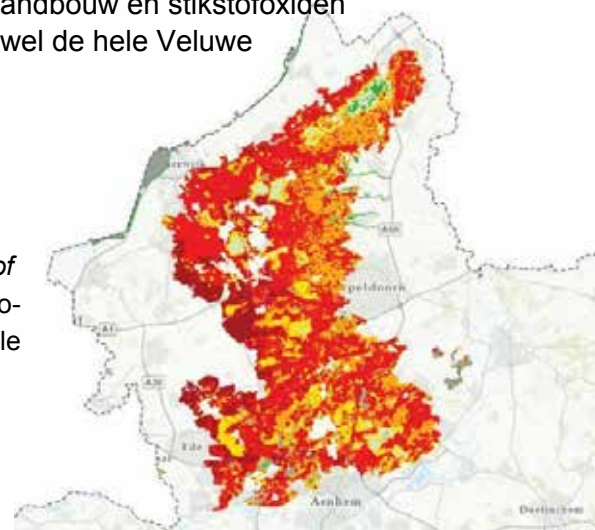
Stikstofdepositie op de Veluwe: hoe roder, des te meer stikstof
Alleen in de lichtgroene en groene delen is er geen stikstofprobleem. Geel en oranje staat voor matige overbelasting en alle rode gebieden ontvangen te veel of veel te veel stikstof. Hierdoor nemen kwetsbare planten af in aantal of verdwijnen helemaal.

Het **Biodiversiteitsverdrag** van Rio de Janeiro (officieel: Convention on Biological Diversity (CBD)) is een internationaal verdrag, waarbij 195 landen, en de Europese Unie partij zijn. Het is in werking getreden op 29 december 1993. De landen verplichten zich de biodiversiteit zowel in hun eigen land te beschermen als ook de bescherming van de biodiversiteit in de ontwikkelingslanden te ondersteunen.

Een belangrijk deel van de natuur in de gemeente Rheden is aangewezen als Natura 2000-gebied: de Veluwe en delen van de uiterwaarden van de IJssel.

Deze gebieden zijn strikt beschermd, op basis van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. In Natura 2000-gebieden worden plant- en diersoorten die in Europa bedreigd zijn en hun natuurlijke leefomgeving beschermd om de biodiversiteit te behouden.

Beschermd of niet, door allerlei factoren staat de natuur steeds meer onder druk. Deze factoren worden vaak aangeduid als de 'ver'-thema's.

Verontreiniging: er zijn veel bronnen van verontreiniging, zoals bijvoorbeeld het illegaal storten van drugsafval, maar ook worden veel restanten van bestrijdingsmiddelen (toegepast in de landbouw) aangetroffen in de natuur.

Versnippering: Natuurgebieden raken versnipperd door de aanleg van (snel)wegen en bebouwing. Versnippering leidt tot kleine, meer of minder geïsoleerde gebieden waarin een aantal soorten niet goed kan overleven. De versnippering van de natuur wordt aangepakt via zogenaamde ontsnipperingsmaatregelen: aanleg van ecoducten maar ook van faunapassages, ecoduikers, of verbindingzones via openbaar groen.

Lichtvervuiling richting Velperwaarden vanaf industrieterrein de Beemd

Verlichting: Licht kan het gedrag en de fysiologie van plant- en diersoorten verstoren. Veel insecten worden aangetrokken door licht, hierdoor wordt hun oriëntatie verstoord en neemt de kans op uitputting en sterfte toe. Lichtvervuiling is een belangrijke oorzaak van de achteruitgang van nachtvliners.

Verstoring (geluid, recreatie): dit vormt op de Veluwe een belangrijk probleem. Door Sovon is op de Veluwe onderzoek gedaan naar een zevental vogelsoorten die beschermd dienen te worden op basis van de Vogelrichtlijn. Hierbij is gekeken naar de ontwikkeling van het aantal broedparen sinds 1990. Duinpieper en tapuit zijn helemaal verdwenen. Broedparen van draaihals, boomleeuwerik, wespenspiegelaar en zwarte specht zijn sterk tot beperkt afgenomen. Alleen de nachtzwaluw is sterk toegenomen.

Recreatie op de Posbank in de zestiger jaren

Verduurzaming: een berucht voorbeeld is het inblazen van korrels of vlokken als na-isolatie van spouwmuuren, dat funest is voor vleermuizen die in die muren nestelen of schuilen.

Verandering klimaat: Biodiversiteit en klimaat zijn twee kanten van dezelfde medaille. De verandering van ons klimaat heeft negatieve impact op de biodiversiteit. Maar andersom helpt biodiversiteit ons om klimaatverandering tegen te gaan, bijvoorbeeld via CO2 opname door bomen of in de bodem. Biodiversiteit helpt ons ook om ons beter aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering, bijvoorbeeld om water beter vast te houden

Effecten van deze drukfactoren

De invloed van al deze drukfactoren is complex. Soorten van de heide zijn bijvoorbeeld met meer dan 60% achteruitgegaan ten opzichte van 1991. Illustratief is de heidevlinder, die al jarenlang in aantal achteruitgaat. Begroeiing wordt soortenarmer, waarbij waardplanten voor de rupsen van deze vlinder verdwijnen. Samenstelling en daarmee de eetbaarheid van de planten voor de rupsen veranderen. Veel stikstofdepositie leidt tot een hogere sterfte onder de rupsen. Maar ook de recreatiedruk heeft invloed!

Karin benoemt stikstof als de grootste drukfactor voor de natuur, waarvan de effecten zichtbaar zijn in nagenoeg alle soorten. Maar in de meeste gevallen is er niet één drukfactor, ecologische relaties zijn immers complex en veelal is sprake van een opeenstapeling van negatieve effecten zoals we hiervoor al zagen.

Rol van de gemeente

De gemeente kan maar een beperkte rol spelen in het beperken van negatieve effecten op biodiversiteit. Veel van de maatregelen moeten door het Rijk of de Provincie worden genomen.

In het **Biodiversiteitsplan 2022-2032** van de gemeente Rheden is uitgewerkt wat de gemeente doet aan behoud en herstel van de biodiversiteit. De gemeente heeft vooral invloed op ontwikkelingen binnen de woonkernen en het buitengebied, en minder in de natuurgebieden. Dit plan richt zich daarom vooral op die eerste twee gebieden, maar ook op de ecologische verbindingen zoals bermen, bomenrijen, houtwallen en sloten.

Toch geeft het twee jaar geleden vastgestelde biodiversiteitsplan van de gemeente Rheden handvaten voor beleid en uitvoering. Zo wordt bijvoorbeeld spouwmuurisolatie niet meer gesubsidieerd en is het maaibeeld aangepast. Er wordt een puntenplan voor natuurinclusief bouwen opgesteld, dat een rol gaat spelen bij de omgevingsvergunning. Een speerpunt van de gemeente is ook om te komen tot een goede balans tussen wilde bijen en honingbijen (door Karin landbouwhuisdieren genoemd). Dit gebeurt onder meer in afstemming met de terreinbeheerders. Ook heeft de gemeente een aantal jaren nectarkroegen uitgedeeld; zo heeft ook de IVN-afdeling een nectarkroeg in de onttelgelde tuin achter gebouw de Klaproos.

En *last but not least*: Samen met de gemeente Rozendaal en Natuurmonumenten wordt het 'Master-

plan Welkom Veluwezoom' uitgevoerd. Het Masterplan is van groot belang voor het zoneren van de recreatiedruk op dit deel van de Veluwe. Vanaf 1 juli 2024 zijn de doorgaande wegen op de Posbank in juli, augustus, weekenden en feestdagen gesloten voor auto's en motoren.

Vragen uit het publiek

Vanuit de deelnemers kwamen vragen over het gebruik van de Natura 2000-delen van de uiterwaarden. Deze zijn nog grotendeels agrarisch met het bijbehorende gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen. Dit is echter een vorm van bestaand gebruik, dat mag blijven voortbestaan, hiervoor is geen einddatum vastgesteld.

Ook werden er zorgen geuit over de moeite die het kost om jongeren mee te nemen in het biodiversiteitsverhaal. Hoe kan het belang ervan ook bij hen onder de aandacht komen en hoe betrekken we wat al verloren is gegaan hierbij (dat kennen ze immers niet).

Karin eindigde haar verhaal met een positieve boodschap, een oproep eigenlijk:

Met een positieve instelling kunnen we gezamenlijk mooie dingen bereiken en het tij keren! Dit is nodig voor een gezonde samenleving voor mens en dier.

Tekst: Anne Jansen

Beeld: Jeroen Boland, Peter Sinon en Esri Nederland

De patat-raaf

Natuurlijke verhalen

De dierenopvang van Den Haag belde me in 2004 op met de vraag of ik van de Veluwe was. Als beheerder van het Nationaal Park Veluwezoom was ik uiteraard van en voor de Veluwe. De volgende vraag was of we ook raven hadden. Die hadden we inderdaad, een stuk of tachtig, dus ook die vraag kon ik bevestigend beantwoorden.

Zij hadden een raaf die plaatselijk de 'patat-raaf' genoemd werd, omdat hij altijd bij een bekende snackbar rondhupte en rondvloog op zoek naar restjes van menselijke liefdadigheid en voedselresten. De raaf had wel een ring om, maar ze konden niet achterhalen waar de vogel vandaan kwam. De volgende vraag was of ze hem/haar bij mij mochten brengen.

Geen probleem, want ik had nog een leeg kippenhok waar wel vaker vreemde vogels of jonge boomkruipers uit de opvang verbleven.

Diezelfde middag kwam een busje uit Den Haag met twee personen, die in een kattenbench de raaf meebrachten. Ik dacht direct "Die maken een feestneuzenritje naar de Veluwe, op kosten van de baas."

Enfin, het verhaal aangehoord van de beide personen en de jonge raaf in ontvangst genomen. Ik zag al direct dat één van zijn tenen er nog maar aan een draadje bijhing. Nadat de gulle gevers vertrokken waren ben ik even naar dierenarts Henk Luten gereden om de betreffende teen te laten verwijderen. De raaf gaf geen kik en liet alles maar over zich heenkomen.

Het was sowieso een indrukwekkende vogel en als je er ooit een in handen gehad hebt, merk je pas echt het verschil tussen een raaf en een kraai. Vooral de licht gebogen grote snavel laat zien dat dit een geduchte vogel kan zijn.

Na een paar weken goed voeren werd hij/zij steeds vertrouwelijker. Als ik de keukendeur opendeed, begon hij al een typisch ravengesprek met me te voeren. Met zijn kop scheef keek hij me dan trouw aan en brabbelde wat raafs tegen mij, wat ik uiteraard niet verstond, maar wat toch als een gesprek van raaf tot mens klonk.

Nadat ik enige maanden de vogel tot beider genoegen gevoerd had en de raaf verder gezond was en goed kon vliegen, zouden we op vakantie gaan naar de USA. Waar blijf je dan met zo'n raaf, die je niet bij iemand thuis kunt brengen om er even op te passen als je weg bent voor vier weken?

Raaf in mijn kippenhok in 2004

Ik besloot om hem/haar bij zijn vrienden op de Worth-Rhederheide uit te zetten. De raaf in de kattenbench meegenomen en gewacht bij de Tonnetjes tot er een groep raven overvloed.

Ik pakte hem/haar uit de bench en gooide hem/haar de lucht in, in de hoop dat hij/zij direct aansluiting zou zoeken met de groep overvliegende raven. Maar in plaats daarvan koos de vogel direct de vlucht in westelijke richting, dus terug naar Den Haag.

Waar hij verder gebleven is, weet ik niet meer. Wel hoorde ik dat er bij de Valkenberg een zwarte vogel via de automatische deuren naar binnen gekomen was en nieuwsgierig op tafel rondgelopen had om iets eetbaars te kunnen vinden. Mijn raaf (denk ik) is daarop wel naar buiten gejaagd, maar sindsdien is er niets meer van de vogel vernomen. Ik denk niet dat hij helemaal terug naar Den Haag gegaan is, naar zijn vertrouwde snackbar, anders had ik dat vast wel gehoord.

Achteraf heb ik er echt spijt van dat ik niet een tijdelijk onderkomen voor de raaf gezocht heb tijdens onze vakantie. De vogel had mij waarschijnlijk overleefd, want het is bekend dat ze in gevangenschap wel vijftig jaar oud kunnen worden.

Maar hier geldt het spreekwoord: *Beter één vogel in de lucht, dan tien in de hand.*

Walter de Wit

Gewenste exoot

Afgelopen mei waren Kempische heideschappen druk bezig met grazen in De Slenk in Dieren, waar ze gras, heide en jonge struikjes kort houden. Daar bleef het niet bij, want daarna kwamen ze in actie op de Zuidflank in Rheden, waar ze onder andere de beruchte reuzenberenklauw bestreden.

Zo zakten de heideschappen langzaam via de dorpen af naar het zuiden, waar ze zich eind augustus in Velp tegoed deden aan riet en lisdodde in de wadi's. Evenals aan blaadjes en jonge stengels van bramen – alles gaat eraf, maar gelukkig laten ze zwerfvuil netjes liggen. De effectieve aanpak van berenklauw op de Zuidflank hebben we niet bekeken: daar gaan we maar al te graag vanuit, gezien de vreetlust van de dieren.

Die begrazing heeft best voordelen. Althans, zolang de minder gewenste kruiden geen afgerijpte zaden hebben, want dan zullen ze die ook niet verspreiden. Zaad wordt soms wel versleept via de mechanische weg. Bijvoorbeeld bij klepelen en berijden van groenstroken of bloemstroken, of door het maaien.

Zo werd bijvoorbeeld – vrijwel zeker – rond 2010 de akkerdistel in Velp-Zuidoost geïntroduceerd. Afijn, ook die soort vindt zijn niche wel weer, en deze is gelukkig niet zo brutaal en dominant als de reuzenberenklauw.

Waarschijnlijk zijn deze exotische schappen inmiddels al vertrokken. Wie weet naar de Brabantse Kempen, met echte, weidse heidevelden.

Bron: gemeente Rheden
Tekst, beeld: Jeroen Boland

Schape langs Talingsingel, Velp

Gif in vogelvoer

Pesticide Action Network (PAN) Nederland heeft negen merken vogelvoer steekproefsgewijs laten onderzoeken¹ op bestrijdingsmiddelen. Alleen het biologische zadenmengsel/strooivoer van Vogelbescherming komt als gifvrij uit de test en bevat geen meetbare resten van bestrijdingsmiddelen. Acht andere monsters bevatten wel resten hiervan. Het gaat dan om insecticiden en een antischimmelmiddel. In het niet-biologische zadenmengsel van Vogelbescherming werd een lage concentratie van een hulpstof van insecticide gevonden.

Wat de gevolgen zijn voor vogels als ze dit voer eten, is nog onduidelijk. Hiervoor is meer onderzoek nodig en Vogelbescherming gaat dat versneld laten uitvoeren.

Roodborstje op de voederbak

Gifvrij vogelvoer

Vogelbescherming roept ook andere verkopers van vogelvoer op om te kiezen voor gifvrij vogelvoer. Alleen samen kunnen we zorgen voor een gezonde toekomst voor vogels en mensen.

Voor mensen die willen helpen om vogels te beschermen is het verwarrend dat er veel soorten voer in omloop zijn die niet goed zijn voor vogels. Maar gif is overal aanwezig in onze leefomgeving. Het kan in de grond zitten of zich via de lucht verspreiden. Helaas krijgen vogels die hun voedsel zelf in de natuur vinden dus ook gif binnen. We maken ons daar grote zorgen over en blijven ons inzetten voor een gifvrije leefomgeving, ook voor dieren.

Vogelvriendelijke omgeving

De beste manier om vogels aan voedsel te helpen is het verbeteren van hun leefgebied. Vogels houden van een gevarieerde tuin met inheemse planten en struiken, bessen, insecten en schuilplaatsen voor insecten, een lapje gras en liefst niet al te netjes.

Tekst: Vogelbescherming, bewerkt red.
Foto: Pixabay

Cursussen: Diersporen en Mijn Veluwezoom

Diersporen herkennen

De werkgroep Diersporen organiseert in februari en maart 2025 een cursus diersporen herkennen, die bestaat uit 2 lesavonden en 3 excursies.

Op de zuidelijke Veluwe leven veel diersoorten, meer dan waar dan ook in Nederland. Deze dieren laten zich meestal maar weinig zien. Ze laten echter wel sporen na, waarmee ze hun aanwezigheid verraden. Bij diersporen kun je onder andere denken aan vraatsporen, loopsporen, hollen, uitwerpselen, haren, pootafdrukken.

Op de lesavonden vertellen we aan de hand van het gedrag van dieren welke sporen zij in het landschap achterlaten. Aan de orde komen onder andere ree, hert, zwijn, wolf, das en vos. Tijdens de 3 excursies laten we zien hoe je deze sporen in het veld herkent. Daarnaast besteden we in de excursies aandacht aan de sporen die andere dieren, vogels en insecten achterlaten.

De lesavonden zijn op woensdagen 12 februari en 12 maart in gebouw De Klaproos. De excursies zijn op zaterdagochtend 8 februari, 8 maart en 22 maart. De excursies zijn in Rozendaal, De Steeg en Dieren.

De kosten bedragen 20 euro voor afdelingsleden en 25 euro voor niet-leden. Er kunnen maximaal 24 mensen deelnemen. Geef je op voor deze cursus via onze website onder activiteiten > cursussen. Vragen of informatie:

e-mail diersporen@ivnoostveluwezoom.nl

De werkgroep Diersporen is opgericht na de natuurgidsenopleiding in 2023 en bestaat momenteel uit Bouzian Salama, Jeanet van den Barg, Anja van den Dam, Ada Koopmans en coördinator Gerrit Lammers.

Dassenputje met drollen van verschillende dassen

Natuercursus Mijn Veluwezoom

Pittige klimmetjes, droogdalen, heide, Zwarte Bulten, bossen, zandverstuivingen, landgoederen, je kunt het allemaal vinden op de Veluwezoom. De mens heeft zich hier al lang geleden gevestigd. Er was, en is gelukkig nog steeds, goed drinkwater aanwezig, een belangrijke voorwaarde. Daarnaast de IJssel, vervoersader voor Hanzesteden en leverancier van vruchtbaar slib op de uiterwaarden. Al met al een aantrekkelijke combinatie van landschap en mogelijkheden voor mensen van toen en nu.

In een korte cursus van 4 avonden en 3 excursies belichten we een aantal aspecten van de Veluwezoom, onze 'achtertuin'. In de eerste 2 avonden en excursies staan we stil bij het ontstaan van het landschap, de komst van de mens in het gebied en de ontwikkeling van de dorpen en het leven op kastelen en boerderijen in het verleden. Hierna richten we ons op de actualiteit en de toekomst van de Veluwezoom. De effecten van klimaatverandering, recreatie en huisvesting in het gebied: wat zien we daarvan terug, en hoe kunnen we alle gebruikswensen voor het gebied een plaats geven: dat wordt een hele uitdaging. En wat zou de toekomst van de Veluwezoom kunnen zijn, in het kader van de verschillende toekomstscenario's voor Nederland.

De bijeenkomsten zijn op de maandagavonden 31 maart, 7 april, en 12 en 19 mei 2025 van 19.30 tot 21.30 uur in gebouw De Klaproos in Rheden. Koffie en thee zijn gratis. De excursies zijn op de zaterdagochtenden van 5 en 12 april en 17 mei van 9.30 tot ongeveer 12 uur. Het betreft 2 fietsexcursies en 1 wandelexcursie, die starten op verschillende locaties zodat je het hele gebied leert kennen. Details over startlocaties volgen bij de cursus. De fietsexcursie van 5 april gaat de Posbank op. Houd er rekening mee dat hier pittige klimmetjes in zitten.

De kosten voor deze cursus zijn 35 euro voor afdelingsleden en 50 euro voor niet-leden. Je kunt je opgeven voor deze cursus via onze website onder activiteiten > cursussen.

Beeldpoëzie

Wachters

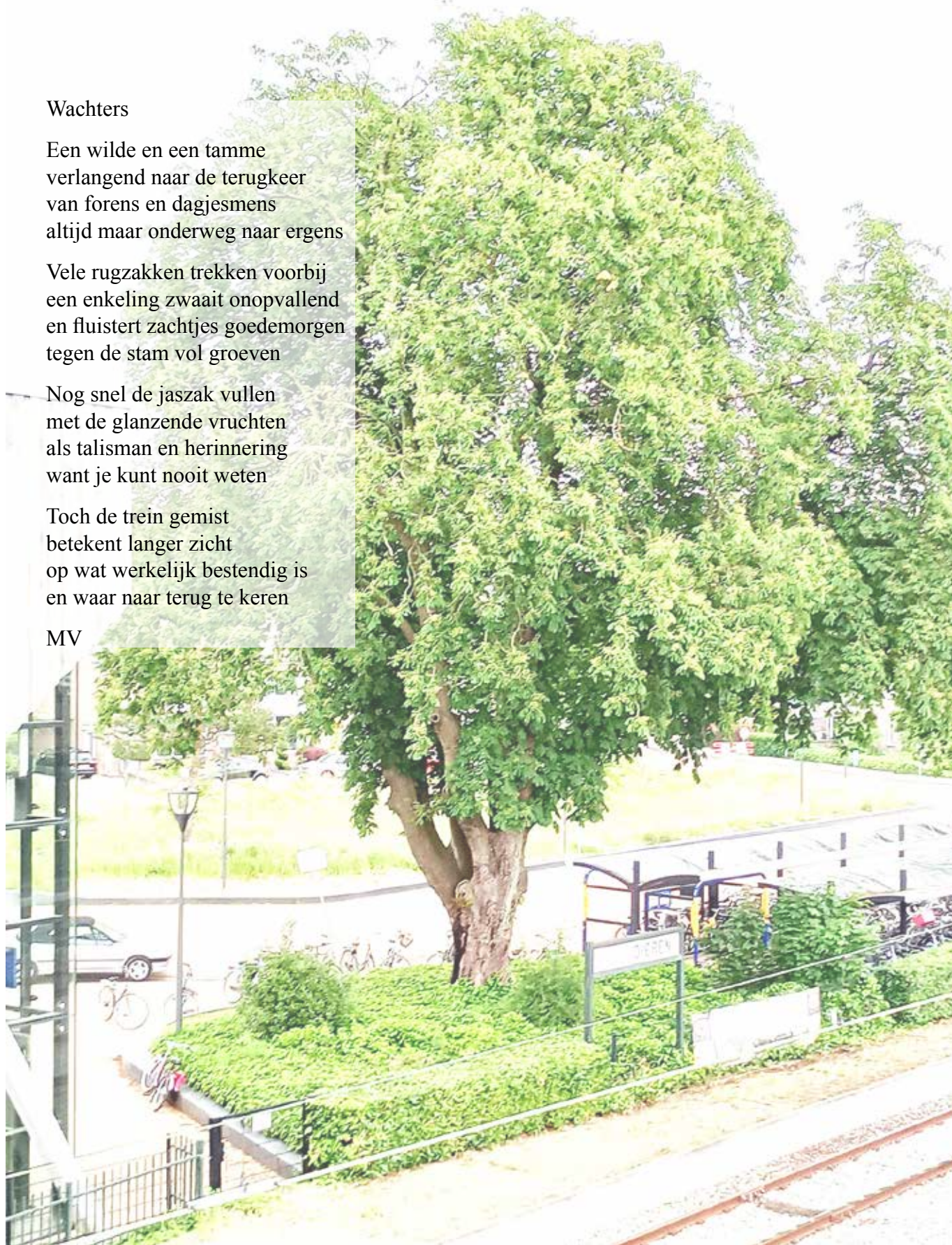
Een wilde en een tamme
verlangend naar de terugkeer
van forens en dagjesmens
altijd maar onderweg naar ergens

Vele rugzakken trekken voorbij
een enkeling zwaait onopvallend
en fluistert zachtjes goedmorgen
tegen de stam vol groeven

Nog snel de jaszak vullen
met de glanzende vruchten
als talisman en herinnering
want je kunt nooit weten

Toch de trein gemist
betekent langer zicht
op wat werkelijk bestendig is
en waar naar terug te keren

MV

Oefenterrein in natuurgebied?

Defensie-onderzoek bij Rozendaal

Het ministerie van Defensie onderzoekt of een gebied van 7,5 vierkante kilometer hectare natuurgebied in Rozendaal is in te richten als een terrein voor het oefenen en trainen met explosieven. Het gaat om het Natura 2000-gebied met onder meer het noordelijke deel van het Rozendaalse Veld, Terletse heide en de buurtschap Terlet

Het ministerie van Defensie claimt meer ruimte nodig te hebben om Nederland veilig te houden. Door de veranderde veiligheidssituatie in de wereld zijn er niet alleen meer militairen en materiaal nodig, maar ook meer ruimte in Nederland. Het gaat om kazernes, opslagplaatsen, laagvlieggebieden en oefenterreinen.

Foutje

Defensie zoekt in het hele land naar plekken die geschikt zijn voor de defensieplannen. Aanvankelijk werd ook Arnhem-Noord voor een oefenterrein voor explosieven genoemd, maar dat bleek een foutje. In werkelijkheid gaat het om het natuurgebied ten oosten van de A50 dat in de gemeente Rozendaal ligt. Daarmee bleef het een tijdje onder de radar. Defensie heeft inmiddels de fout gecorrigeerd.

Het gebied dat Defensie op het oog heeft wordt begrensd door de Koningsweg (tot de brandtoren), Velperweg, Terletse weg en Apeldoornse weg: zie kaartje. Naast deze locatie onderzoekt Defensie nog zes andere locaties in het land of ze geschikt zijn om te oefenen met mijnen en andere explosieven.

De begrenzing van het Natura 2000-gebied dat Defensie op het oog heeft

Grotere explosiekracht

Tot nog toe wordt het oefenen met explosieven gedaan op een oefenterrein in het Noord-Brabantse Reek. Op een nieuw terrein wil Defensie oefenen en trainen met viermaal zwaardere explosieven dan in Reek. Bij de keuze voor een locatie wordt daarnaast gelet op: - een veiligheidszone van 1,5 kilometer rondom de explosie,

- een totale oppervlakte van minimaal 3 vierkante kilometer en het liefst 7 vierkante kilometer, en
- weinig of geen bebouwing binnen de veiligheidszone.

De ontwikkelingen rond het mogelijke gebruik van het Rozendaalse Veld e.o. als oefengebied zullen centraal staan in de discussie van de Tegenlicht Meet Up: *Stem van de Natuur* op 30 januari a.s. Zie artikel hierna en de agenda

Duidelijkheid eind 2025

De komst van het plofterrein naar Rozendaal staat nog niet vast. Defensie stelt nu een Plan- en milieueffectrapportage op. In de tweede helft van 2025 stelt het kabinet een Nationale Beleidsvisie vast. Daarin wordt waarschijnlijk duidelijk waar de nieuwe defensielocaties komen te liggen.

Effecten voor natuur

Het is niet gezegd dat zo'n explosieventerrein alleen maar nadelig is voor de natuur. Oefenterreinen van Defensie kunnen een hoge biodiversiteitswaarde herbergen. De effecten van dit plofgebied zijn echter nog ongewis. Doordat het gebied afgesloten wordt voor publiek, zal het rustiger worden. Aan de andere kant zullen explosies en de oefenende militairen voor onrust zorgen. Daarnaast zijn er zorgen over trillingen, geluid en verstoring van de bodem. Maar ook kunnen er gevolgen zijn voor planten, dieren, lucht, bodem, water, gezondheid, veiligheid en verkeer.

Hoe nu verder?

Als IVN Oost-Veluwezoon willen we ons niet uitspreken over nut en noodzaak van de plannen van Defensie¹. Wel verwachten we dat het ministerie het natuurbeschermingsrecht en andere regelgeving voor de kwaliteit van de leefomgeving handhaaft. Daarbij laten wij ons adviseren door Natuur en Milieu Gelderland, waar onze afdeling lid van is. Deze organisatie volgt de ontwikkelingen op de voet en heeft begin dit jaar al een zienswijze ingediend op de plannen voor Ruimte voor Defensie.

Tekst en beeld: Anton Logemann

Stem van de Natuur

Werkgroep Duurzame Veluwezoom nodigt uit voor debat

Het is droef gesteld met de biodiversiteit in Nederland. Bijna de helft van alle soorten staat onder druk. Dat moet en kan anders! Dat zoekt de VPRO Tegenlicht documentaire 'Stem van de Natuur' uit. Luisteren we eigenlijk wel écht naar de natuur, en geven we haar genoeg stem(recht)? En wat betekent dit voor de natuur op de Veluwezoom en voor ons als mens?

Na een aantal succesvolle sessies in de bibliotheek Zoomerij in Dieren landt de Tegenlicht Meet Up op donderdag 30 januari in de Klaproos te Rheden. Het concept blijft hetzelfde.

Om 19.00 bekijken we gezamenlijk de documentaire Stem van de Natuur. Deelnemers die de documentaire eerder op televisie hebben gezien kunnen na de pauze aansluiten.

Om 20.00 uur geeft Anke Tonnaer van de Radboud Universiteit een boeiende lezing. Zij bekijkt de Stem van de Natuur vanuit een ecologisch en vanuit een menselijk perspectief. Hierna volgt een interview met Stephane Kaas, de maker van de documentaire.

Aansluitend gaat de zaal in gesprek met de inleiders en met elkaar. Aan de hand van de casus oefenterrein Rozendaalse veld¹ bespreken we, hoe de stem van de natuur hier vorm kan krijgen.

De avond is gratis toegankelijk voor zowel IVN-leden als niet-leden. Een kleine bijdrage wordt op prijs gesteld. Aanmelden is verplicht vanwege de beperkte capaciteit van de locatie. Dit kan via de website onder Activiteiten > Stem van de Natuur.

De Klaproos is op 30 januari toegankelijk vanaf 18.45 uur. Heb je de documentaire al gezien, dan kun je binnenkomen tussen 19.45 en 20.00 uur. We sluiten de bijeenkomst rond 21.45 af met een drankje.

¹ zie voorgaand artikel

Van de slak, de klapper en de wolf

Zo begint een onbekend sprookje. Voordat ik het verhaal vertel, een paar vragen over onze omgeving. Hoe komt de Prümelaan in Arnhem aan haar naam? En de Sint Mauritiusschool in Rheden? Wat hebben die Duits aandoende namen in onze omgeving, zoals Prüm, Elten en Sint Mauritius-Magdeburg met elkaar gemeen? Het antwoord: het gaat hier steeds om oude Duitse rijksabdijen. En wat blijkt? In de vroege middeleeuwen¹ hadden die kloosters allemaal grondbezit in onze omgeving. De naam Arneym wordt zelfs voor het eerst genoemd in 893 in een goederenregister van de Abdij van Prüm. Wat hadden die nu te zoeken aan onze Veluwezoom?

Asselse heide, Apeldoorn. Vergelijk het beeld van het Rozendaalse Veld, zie artikel.

Historisch onderzoek maakt aannemelijk dat dit te maken had met handel in ijzer aan onze Veluwezoom. Je denkt misschien: ijzer, hiér? Jazeker. Sterker nog: de grondstof werd hier uit de bodem gewonnen en op diverse plekken in de omgeving omgezet in smeedbaar ijzer. Die grondstof voor ruwe ijzer werd gevonden in zogenaamde klapperstenen (zie kader). Je vindt die stenen tegenwoordig niet snel meer, maar ze kwamen destijds op de stuwwallen in enorme hoeveelheden voor. De grootste vindplaatsen lagen aan de zuidoostkant, tussen Eerbeek en De Steeg, meer centraal, in een gebied tussen Apeldoorn en Kootwijk, en in Montferland: Elten – Bergh - Zeddam.

Geologen puzzelen nog steeds op de vraag of klappers in rivierafzettingen zijn ontstaan en daarna in de voorlaatste ijstijd zijn meegebracht door de gletsjers, of dat zij hier ter plaatse na die ijstijd zijn ontstaan. Feit is dat klapperstenen alleen voorkomen in gestuwde bruine Rijn-Maaszanden, en dan met

name op de Oost-Veluwse stuwwal en Montferland. Doorgaans lagen zij verzameld in grote groepen, circa 10 tot 15 meter brede, enkele meters diepe, langwerpige schollen.

Klappers

Klapperstenen zijn bol- of eivormige ijzerknollen van 1 tot 15 centimeter doorsnee die we vooral vinden in bepaalde stuwwallagen van de Veluwe en Montferland en soms ook in grindlagen in Zuid-Limburg. Ze bestaan uit een korst van dunne laagjes mineralen met een hoog ijzergehalte, rond een kern van klei of leem. De kern van zo'n steen kromp door droogte in de loop van de jaren, waardoor deze los kwam van de mantel. Daarom maken de stenen een klapperend geluid als je ze schudt.

Indertijd haalden men ook ijzer uit de ijzeroerbanken die in moerassen werden gevonden.

¹ Het is zelfs aannemelijk te maken dat de eerste vestiging van Middachten, zo na 1150 na Chr. hiermee rechtstreeks verband houdt.

Een opengewerkte klappersteen. De kern is op de voorgrond zichtbaar.

De winning of delving volgde het patroon van de klapperschollen. Die delfplaatsen zijn kuilen tot zo'n vier meter diep en daarmee nog steeds goed herkenbaar in het landschap. Veelal lagen er meer van die schollen op een rij, met een vaste richting. De mensen in deze omgeving wisten precies hoe ze dat ijzer moesten vrijmaken uit die stenen: de gedolven klapperstenen werden gestookt in lemen oventjes. Over de werking van die oventjes is veel te vertellen, maar een eenvoudige beschrijving vind je in het kadertje.

Voor de omzetting van klappers in ijzerwolf was veel houtskool nodig. Die werd gemaakt in zogenaamde meilers, zie verderop². Aan het daarvoor benodigde eikenhakhout was juist op deze plaatsen ook al geen gebrek. Kortom: aan alle voorwaarden was voldaan.

Voor zover nu bekend is vanaf de vroege middeleeuwen, vanaf ongeveer de vijfde tot de dertiende eeuw zoveel ruw ijzer geproduceerd dat er een levendige handel bestond richting Duitsland en Scandinavië. Er was blijkbaar meer dan genoeg voor eigen gebruik. Op basis van bekende afvalhopen en delfplaatsen werd eind twintigste eeuw geschat dat in de Veluwe gebieden in de vroege middeleeuwen ongeveer 55.000 ton ijzer is geproduceerd. Daarmee was dit het grootste wingebied in Noordwest-Europa. Het Ruhrgebied sliep nog tot in de 19^e eeuw.

Je snapt dat de benodigde hoeveelheid houtskool en dus eikenhakhout gigantisch moet zijn geweest.

Opgaand eikenbos levert vooral hout dat veel te dik is voor de oventjes. Daarom is grootschalige ontbossing voor de ijzerproductie niet zo vanzelfsprekend. Er moet dus al in de vroege middeleeuwen gericht bosbeheer in de vorm van eikenhakhout hebben bestaan om de voorraad geschikt eikenhakhout op peil te houden.

IJzerwinning uit klappers, hoe werkt dat?

Bij de middeleeuwse productie zoals die op de Veluwe werd toegepast werd het ijzer uit de klapperstenen in lemen oventjes gestookt met houtskool. Het erts werd daarbij niet volledig gesmolten, maar naar een andere vaste toestand gebracht. Volledig smelten maakt het ijzer te bros, waardoor nabewerking bijna onmogelijk wordt. Toevoeging van houtskool in de oven maakte de temperatuur zo hoog dat ijzeroxide uit de klapperstenen gereduceerd wordt tot ruw ijzer. Dat klonterde dan samen tot een sponsachtige massa, de zogenaamde wolf. De ijzerwolf werd nabewerkt, zodat het resultaat elders in smederijen goed bruikbaar was. Afvalresten van de verbranding stroomden onderaan uit de oven en stonden tot zogenaamde ijzerslakken. Hopen ijzerslakken in het veld verraden zo altijd de historie van die plek.

De ijzerwolf werd de drager van een uitgebreid handelsnetwerk tussen de oostzijde van het Veluwmassief en later ook Montferland, tot in Duitsland. Dat dit mensen aantrok mag duidelijk zijn. Ook ontstond een zekere behoefte aan bescherming tegen roof.

In de productietijd verbleven de kolenbranders vaak in de buurt van de meilers in een kamp van kleine

plaggenhutten. Het winnen van de klappers, het hakken van hout en bouwen van de meiler, het verstoken tot houtskool en afkoelen en vervolgens de smelt en nabewerking - het hele proces moet al gauw meerdere maanden in beslag hebben genomen en keerde jaarlijks terug.

Ijzerslak

Het Asselt

Het aardige is dat ook in het Asselt, het bos tussen de Posbank en Koepel de Kaap, dit proces vrijwel zeker heeft plaats gevonden. De details zijn zeker nog niet allemaal even helder, er is nog genoeg te onderzoeken. In dat stukje bos, voor ons goed bereikbaar voor een wandeling, ligt een reeks sporen die wijzen op een dergelijke bewoning en je vindt er één centrale grote kuil van 30 meter doorsnee. Het is niet duidelijk of deze nu als winplaats moet worden gezien of als poging een waterput aan te leggen. Iets dergelijks is van nog één vindplaats in Nederland bekend. Er is een overvloed aan archeologische vondsten, waaronder tientallen klapperstenen en ijzerslakken. Verder werden zo'n honderd scherven van aardewerk gevonden, afkomstig uit een periode vanaf de 8e eeuw doorlopend tot in de 13e eeuw – precies die periode die ook van elders bekend is van de ijzerwinning uit klappers.

Wie vandaag door het Asselt loopt, herkent al snel het zogenaamde eikenhakhout, dat voortdurend korte stammetjes produceerde. Zodra de stammen de gewenste dikte hadden bereikt werden ze afgezet. Op diezelfde stobbe liepen nieuwe loten uit die in ongeveer 30 jaar weer de gewenste dikte hadden bereikt. Zo ontstond een stoof, die in de loop van jaren uitgroeide tot een knoestige bult net boven de grond.

De schil werd als looimiddel gebruikt en het hout als basis voor houtskoolproductie in meilers.

De productie van hakhout is in het Asselt doorgegaan tot begin 20^e eeuw, de dorpen in de omgeving bleven behoefte hebben aan hakhout voor de kachel en als geriefhout. De hakhoutstoven zijn nog wel herkenbaar in het veld.

Er zijn op de hele Veluwe meer dan 100 vindplaatsen van klapperstenen bekend. De kuilen zouden als je ze op een rij legt een lengte van wel 120 kilometer hebben – voor zover ze bekend en onderzocht zijn, want er zijn er waarschijnlijk nog wel meer! Wie er gevoel voor heeft, kan bij een bezoekje aan het Rozendaalse veld op één plaats een patroon ontwaren van opeenvolgende kuilen en hobbels. Dit loopt vanaf het fietspad vanaf de hondenlooppaats naar het oosten, aan de noordzijde van het pad weg. Dit zijn hoogstwaarschijnlijk oude winplaatsen van klapperstenen. Zie ook het hoogtebeeld.

De meilers lieten ook hun sporen na, al zijn die mij in ons gebied niet bekend. Dergelijke 'afdrukken' zijn buiten ons gebied, bij Kootwijk bijvoorbeeld, nog wel goed terug te vinden. Het gaat dan om ronde vlakken waar door verbranding en houtskoolresten het zand zwart gekleurd is.

Houtskoolmeiler

Een houtskoolmeiler is een koepelvormige stapel houten stammetjes, elk zo'n anderhalve meter lang. Deze houtstapel werd twee tot vier meter hoog opgebouwd rond een rookkanaal en afgedekt met plaggen. Via een gat in de top van de meiler kon het vuur aangestoken worden met een lange fakkel. Door de afdekking met grond konden zuurstofarme omstandigheden worden gemaakt, waarbij het hout niet helemaal opbrandde, maar langzaam verkoolde. Dat proces was klaar als de meiler kooldioxide (CO₂) begon te verbranden, wat zichtbaar werd aan een blauwe vlam. Die eerste fase kon wel 2 of 3 weken duren, afhankelijk van de grootte van de meiler. Het afkoelen duurde eveneens enkele weken.

Tekst: Peter Sinon

Beeld: Rini de Groot BHIC, gemeente Apeldoorn, Pixabay

² Zie het kader 'Houtskoolmeiler'

Wolven op de Veluwezoom

“Hallo, ik ben Leia en ik woon hier nu enkele jaren.” Zo stel ik me voor in een podcast die Pia, Sterre, Han en Anja maakten als eindopdracht van hun opleiding tot IVN-natuurgids. En nu ben ik gevraagd om me in KARWIJ aan jullie voor te stellen.”

Officieel heet ik GW2363f. GW* staat voor grijze wolf en F voor female. Ik ben geboren in Duitsland en liep dagen en nachten aan een stuk ruim 400 kilometer om een goede plek te vinden om mezelf te vestigen. Dan let ik erop of het rustig genoeg is om me te verschuilen en mijn latere kinderen in rust op te laten groeien, of er voldoende te eten is en of er drinkwater is. Toen ik hier aankwam rook ik dat er nog geen enkele wolf woonde. Ik hoefde mijn plek dus niet te bevechten en kon me hier zonder problemen vestigen. De Veluwezoom was, en is nog steeds, vol met herten, reeën en zwijnen, dus eten is er meer dan genoeg.

Anja: ‘Er woonden tot 2018 geen wolven op de Veluwe omdat ze door mensen waren uitgeroeid. In 1868 werd de allerlaatste wolf in Nederland doodgeschoten. Onze gezamenlijke geschiedenis in een notendop: toen wij nog jager-verzamelaars waren, kwamen er getemde wolven bij mensen wonen en jaagden mens en wolf succesvol samen**. De verhouding tussen mensen en wolven veranderde geleidelijk toen mensen vee gingen houden. Het aantal mensen nam in de loop van eeuwen rap toe en daarmee de aantallen gehouden dieren. Bovendien werden er steeds meer bomen gekapt voor onder andere huizenbouw en verdwenen bossen om plaats te maken voor landbouw. Met het verdwijnen van hun leefgebied en door toenemende bejaging waren er steeds minder herten, reeën en zwijnen – het voedsel van wolven – en werden wolf en mens elkaars concurrenten. Wolven kregen een slechte naam, in deze tijd ontstonden de sprookjes met een boze wolf zoals Roodkapje. Leuk weetje: wolven kunnen helemaal geen rood zien, hun ogen zijn enkel toegerust voor blauw, geel en alles daartussenin.’

‘Ik vond hier alles wat ik nodig had en zette met mijn poep en urine geursporen uit waarmee ik mijn territorium afbakende, vooral op paden en kruispunten van paden. Met deze geursporen liet ik ook weten dat ik single was en een gezin wilde stichten. Skol was in 2019 geboren op de Noord-Veluwe en trok rond op zoek naar een plek voor een eigen gezin. Hij rook mijn signalen en we werden een stel. Een jaar later, in 2023 werden onze eerste kinderen geboren. Vijf stuks, hoe meer eten er voor ons is, hoe groter onze nestjes. Als er te weinig te eten is word ik niet zwanger of heb ik zo weinig melk dat mijn welpen van de honger sterven.

We slapen normaal gesproken op beschutte plekken in de open lucht, maar mijn welpen laat ik bij voorkeur geboren worden in een hol dat ik uitgraaf. Soms gebruik ik daarbij een bestaand hol van bijvoorbeeld een vos of das. Bij gevaar neem ik mijn welpen een voor een in de bek en verplaats ik ze naar een veiliger plek.’

‘Er leven op de Veluwe nu zeven families en omdat er soms al een dode wolf wordt gevonden die omkwam bij een territoriumgevecht lijkt de Veluwe aardig vol te raken met roedels. De belangrijkste doodsoorzaken zijn aanrijdingen met een auto, ziektes zoals schurft, soms blessures door de trap van een hert of een beuk van een zwijn. Een in het wild levende wolf kan 13 jaar worden, maar mag blij zijn als hij zijn 6^e levensjaar haalt.’

‘Dit jaar kreeg ik in april mijn tweede nestje. De kinderen van vorig jaar zijn bij ons gebleven om mee te helpen met het jagen en aanbrengen van voedsel voor de welpen. Maar als er op enig moment teveel monden zijn om te voeden, jagen Skol en ik de volwassen kinderen van ons territorium om elders hun eigen geluk te beproeven. Onze hiërarchie laat niets aan duidelijkheid te wensen over: Ik ben de leider, Skol en ik zijn als ouderpaar de dominante wolven. Wij bepalen alles en alleen wij krijgen kinderen. Wie zich daar niet in kan vinden kan vertrekken. Ik ben wel blij dat we nu met onze kinderen samen kunnen jagen, want het wordt steeds lastiger om een mals reeën- of hertenkalf te vinden.’

‘Herten, reeën en zwijnen hadden een vrij lui leventje op de Veluwezoom toen er nog geen wolven rondliepen. Herten lopen nu anders, ze sjokken niet meer voort, maar zijn alert. Gevolg is dat je als wandelaar minder vaak wild zult zien. Als er normaal 100 hertenkalveren van 1 jaar oud werden geteld, waren dat er vorig jaar nog maar enkele. Maar de herten passen zich aan, ze laten hun kalf langer alleen in hoog gras of bosjes liggen en dit jaar zijn er alweer 80 geteld. Zo zie je dat herten weten wat ze moeten doen als er een toppredator is.’ ***

Verder merken de terreinbeheerders van de Veluwezoom dat herten en reeën niet meer in dichte bossen durven te komen, omdat ze daar geen overzicht hebben en niet snel kunnen vluchten. Op die plekken kan het bos zich verjongen met bijvoorbeeld lijsterbes, die anders geen kans kreeg. Dankzij de wolven komt er meer gelaagdheid van het groen in het bos.’

Als groep gidsen-in-opleiding wilden we een wandeling maken voor mensen die geïnteresseerd zijn in het leven van wolven. We maakten daarom een spelwandeling, waarin Leia vertelt over haar leven, afgewisseld met – soms best moeilijke – vragen. De punten worden opgeteld en wie de meeste vragen goed heeft, is de winnaar. De wandeling is te downloaden op de app Seppo Play en erg leuk om te spelen op je verjaardagsfeest, personeelsuitje of familieëunie. Bel of stuur een berichtje naar Han (06-1429 2685) of Anja (06-1827 0948).

Tekst: Anja van den Dam

Beeld: Natasja Koet

Bronnen:

*BIJ12 coördineert namens de provincies de monitoring van de Nederlandse wolvenpopulatie.

De naamgeving GW2363f en veel informatie in dit artikel komt van BIJ12.nl/onderwerp/wolf

** *The First Domestication: How Wolves and Humans Coevolved.* Raymond Pierotti, Brandy R. Fogg (2017)

*** Wilke Schoemaker, beheerder Hof te Dieren

KARWIJ digitaal lezen? Scan de code!

EXCURSIE- EN WANDELPROGRAMMA

Nadere informatie: zie ivnoostveluwezoom.nl onder Activiteiten

Adres De Klaproos: Korenbloemstraat 21 Rheden

Zondag 29 december 2024 13.00 uur

Sylvesterwandeling Middachten, snert toe

Start: P. Sterrenbos,

Zutphensestraatweg, Ellecom

Maandag 6 januari 2025 09:30 uur

Transparante natuur

Start: P. Sterrenbos,

Zutphensestraatweg, Ellecom

Zondag 12 januari 10:30 uur

Mossen en korstmossen in het stedelijk milieu

Start: P+R NS station, Velp

Maandag 3 februari 09:30 uur

Naar de knoppen in Daalhuizen

Start: P. hoek Daalhuizerweg/ Arnhemsestraatweg, Velp

Zondag 9 februari 14:00 uur

Speuren naar sporen

Start: Hoek Dalweg/ Van Hasseltweg

De Steeg (kom svp per fiets of carpool)

Maandag 3 maart 09:30 uur

Rondje Spankeren

Start: P. Restaurant de Luchte,

Zutphensestraatweg 45 Spankeren

Zondag 23 maart 14:00 uur

Langs berg en beek

Start: P. Plaghak, Schaapsallee

Laag-Soeren

OVERIGE ACTIVITEITEN

Zaterdag 11 januari van 15 tot 17 uur

Nieuwjaarsborrel in De Klaproos

Woensdag 22 januari 19.30 uur, De Klaproos

Bijspijkeren: Over de wolf

Frank Theunissen (Natuurmonumenten))

Donderdag 30 januari 2025 19:00 uur,
De Klaproos

Tegenlicht Meet Up: Stem van de Natuur

Zie aankondiging op p.18 van deze KARWIJ
Informatie en aanmelden via de website

Maandag 17 februari 19.30 uur, De Klaproos

Bijspijkeren: faunabeheer op Middachten

met Henri Kleijer, jachtopzichter Middachten

Meerdere data in februari en maart (woensdag-
avond en zaterdagochtend)

Cursus Diersporen herkennen

Zie aankondiging op p.15 en de website
Inschrijven via de website vóór 20 januari

Meerdere data in maart, april en mei
(maandagavond en zaterdagochtend)

Cursus Mijn Veluwezoom

Zie aankondiging op p.15 en de website
Inschrijven via de website vóór 10 maart

Vragen over een wandeling, scholenwerk, of rondleiding in de IVN-tuin:

excursies@ivnoostveluwezoom.nl

scholen@ivnoostveluwezoom.nl

ivn-tuin@ivnoostveluwezoom.nl

PROGRAMMA KNNV ARNHEM

Zie agenda op knnv.nl/arnhem